

ÇÖZÜMLEYİCİ OKUMA İÇİN

İLK ADIMLAR¹

Safiye AKDENİZ

Her nedense her mesleğin bir öğrenme süreci istediğini kabul ederiz de iş okuma sanatına gelince onu doğuştan bildiğimize inanırız. Çağdaş eğitiminin önemle üzerinde durduğu çözümlene okuması yöntemini bu yazımızda sizler için özetledik, yararlı olacağını umuyoruz.

Bir metni iyi anlamak için çözümlenici bir okuma gerekir. Çözümlenici okumanın üç önemli adımı vardır:

- 1) Anlatılan şeylerin açıklığa kavuşturulması
- 2) Düşünce akışının incelenmesi
- 3) Yazının “sözceleme” anının çözümlenmesi

Eğer çözümlene okuması yaptıktan sonra bir özet yapılacaksa bunun için dördüncü bir işlem yapmamız gerekecektir:

4) Çözümlenmeden bir senteze gidilmesi: Analizden Senteze ulaşılması.

Şimdi bu adımları ayrı ayrı inceleyelim:

1-ANLATILANLARIN AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMASI

Çözümlenici bir okuma, bir metnin anlamının kavranmasına engel olan güçlüklerin okuyucu tarafından tespit edilmesi ve halledilmesiyle başlar.

Bu güçlükler, metindeki bilinmeyen **kelimeler** olabilir, metinde geçen “gönderme”ler (**référénces**) olabilir, **örtük, kapalı, zımnî bilgiler (connaissances implicites)** olabilir, yani yazarın okuyucu tarafından bilindiğini düşünüp söz etmediği şeyler olabilir:

¹ Bu yazı “Le Centre collégial de développement de matériel didactique (CCDMD) »den Türkçeye uyarlanmıştır: http://www.ccdmd.qc.ca/fr/exercices_pdf/?id=39

• **Kelimeler**, teme (konu, mevzu) ve “rem”e (yeni haber) bağı fikirlerin anlaşılmasını sağlar. Okuyucunun konuyu ve haberi kavraması için bilmediği kelimeleri sözlükten bulması ve konuya en uygun olan karşılığını seçmesi gerekir. Kelimenin konuya uygun anlamına, karşılığına “bağlamsal anlam” denir. Örnek: “Dil yarası geçmez.” sözünde “dil” kelimesinin bağlamsal anlamı “gönül”dür.

• Metindeki bazı kelimeler, dünyadaki olgulara, nesnelere ve kişilere **göndermede** bulunur. Eğer bunlar hakkında kısa da olsa bir bilgimiz yoksa, yazarın ne demek istediğini tam anlayamayız. Bu durumda, ansiklopedilere, kaynak kitaplara, internete baş vurmamız gerekir. “Nergisî ve Veysî gibi yazmak doğru değildir.” cümlesini tam anlamak için bu yazarların ağır bir dille ve uzun cümlelerle yazdığını bilmek gerekmektedir.

• **Örtük, kapalı, zımnî bilgiler** : Metinde yazar bazen fikirlerini geliştirirken okuyucuların bildiğini düşünerek bazı noktaları açıklamadan geçer, bunlar örtük bilgilerdir. Metni iyi anlamak için, bu örtük bilgileri hafızamızda aramamız, eğer hatırlamıyorsak bu bilgileri tamamlamamız gerekir.

Şu cümleyi inceleyelim:

“Okumanın demokratikleşmesi, Gutenberg ile başladı.”

Bu cümlenin doğru anlaşılması için o devirdeki sosyal eşitsizlikler ile herkesin eşit haklardan faydalanmasını sağlayan sınıf çatışmalarının hatırlanması gerekir. Aynı şekilde, Gutenberg’in matbaayı icad ettiğini de hatırlamak gerekmektedir. Ayrıca, o çağın, XV. Yüzyılın bir hümanizm çağı olduğu bilirse cümlenin anlamı daha da doğru anlaşılacaktır.

Kelimelerin anlaşılması, göndermelerin belirlenmesi, örtük bilgilerin ortaya çıkarılması metindeki bütün verilerin anlaşılmasını ve anlamının derinleşmesini sağlayacaktır. Bu çalışmayı yaptıktan sonra, metindeki fikirlerin akışını inceleyecek düzeye ulaşılmış oluruz.

2 –DÜŞÜNCE AKIŞININ İNCELENMESİ

Bir metin, fikirlerin art arda sıralanmasıyla oluşmaz, o planlı bir düşünme ve yazma projesinin ürünüdür. Bu proje, bir temin etrafında düzenlenmiş bir fikir zinciri oluşturur ve fikirler bir sonuca doğru ilerleyecek tarzda sıralanmıştır. Metni derin bir şekilde anlamak için bu düzenlemenin belirtilerini keşfetmek ve kavramak zorunda olan okuyucu, bu aşamada art arda her birinin amacı değişik olan **üç farklı okuma** yapmak zorundadır. Bu değişik amaçlı okumalar şunlardır:

*Problemleri belirlemek,

*Tema ilerlemesini tespit etmek,

*Düşünce yumağının ipini izlemek yani mantıksal bağları bulmak.

Bunları tek tek inceleyelim:

1) Problemleri belirlemek:

Bir metnin ortaya çıkardığı ve çözülmesi gereken meseleler vardır. Farklı seviyelerde ve görüşlerde olan bir yazar ile bir okuyucunun karşılaşması, bazı sorunlar yaratır. Bir metinde, yazar, açıkça ifade etmiş olsa da olmasa da zihnindeki bir soruya yahut meseleye şahsî bir cevap arıyor olabilir. **İyi bir okuyucu, yazarın zihnindeki bu soruyu ve ona verilen cevabı bulmak zorundadır.** Çok zaman bu soruların ip uçlarını başlık ve alt başlıklarda, giriş bölümünde ve sonuç bölümünde bulabiliriz. Bu soruları tespit etmek, okuyucuya metnin manasıyla ilgili **birinci varsayımını, hipotezini kurma imkânı** verir. Okuyucu, metni tahlil aşamasında bu varsayımını **doğrulamak yahut değiştirmek** zorundadır. Bunun için:

*Metindeki yönetici fikri bir soru cümlesi haline getiriniz.

*Merkezî meseleyi ifade eden anahtar kelimedenden yola çıkarak, alt-meseleleri soru cümleleri halinde belirleyiniz.

* Konuya has özel meseleleri soru cümleleri halinde belirleyiniz.

Bu sorular yardımıyla okuyucu, metindeki diğer verileri bir kıyıya bırakarak onların cevabını bulmaya hazır hale gelecektir. Başlangıç varsayımını doğrulamak için metindeki tema ilerlemesini ve fikirlerin mantikî ilerlemesini göz önünde tutmalıdır:

2) Tema ilerlemesini tespit etmek

Tem değişimlerinin tespiti, bir metindeki fikirlerin belirlenmesinin temelini oluşturur. Okuyucu metinde, metnin genel anlamı üzerine kurduğu varsayımla ilgili bütün elementleri tespit ederek tem birliğini (**thématique**) ortaya çıkarabilir.

• Bir tem (**thème**) genellikle bir kelimeyle ifade edilen bir kavram, bir duygu, bir olgudur: *Dostluk, anlam, hayat, gurbet, aşk, hürriyet...*

• Bir **fikir**, zorunlu olarak iki kurucu unsurdan oluşan tam bir cümledir: Bu kurucu unsurlar **“tem”** (yani mevzu) ve **“rem”** (yani haber) adını alır.

Tem kümesi (thématique) birbirine bağlı temlerin oluşturduğu birliktir. Bir metinde **alt-temler** de bulunur:

“Okuma, hem bir **zevk** hem bir **çalışma**dır.”

Bu cümlede “okuma” temine iki “haber” alt-temi bağlanmıştır: **zevk ve çalışma**.

Yazarın fikirlerini anlamak için temler arasındaki **ilişkilerin** tespit edilmesi çok yararlıdır. Bu ilişkiler, **tamamlayıcılık ilişkileri** (complémentarité) yahut **karşıtlık ilişkileri** (opposition) olabilir:

“Akıl vezirdir, gönül padişah.” atasözünde “akıl” ve”gönül” arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi vardır.

“Dost yüzünden, düşman gözünden bellidir.” atasözünde karşıtlık ilişkisi vardır.

3) Mantikî bağları bulmak:

Metinde bir düşüncenin nasıl geliştiğini gözlemek gerekir. Bir metni anlamamızı sağlayan, metindeki unsurları birbirine bağlayan, metni tutarlı ve anlaşılır kılan onlar arasında kurulan mantıkî ilişkilerdir. Dikkatli bir okuyucunun metindeki unsurlar arasında nasıl bir bağ kurulduğunu tespit etmesi gerekir. Böylece düşüncenin ilerleme basamaklarını, aşamalarını kavrayabilir, bir sorudan cevaba, bir başlangıçtan sonuca nasıl ulaşıldığını kavrayabiliriz. Okuyucuya bu aşamaları bir metinde haber veren iki tip **belirti** vardır:

- a) **Olguların mantığını gösteren belirtiler.**
- b) **Sözün (discours) mantığını gösteren belirtiler.**

Olguların mantığını gösteren belirtiler:

Olguların mantığını metindeki tarihlerden, şahıs isimlerinden, olgulardan ve bu olguları birleştiren bağlaçlardan anlayabiliriz. Bu bağlar, paragrafın içinde yahut paragraflar arasında kurulmuş olabilir: Zaman ve mekan belirtileri, sebep, sonuç, amaç, karşıtlık vb. ifade eden mantıkî bağlaçlar (articulateurs) okuyucunun olguların mantığını kavramasını sağlar.

Bazen, olguların sadece zaman yahut mekan sırasına göre anlatılması, bir metnin mantıkî olmasını, kolayca kavranmasını, **bağdaşık** ve **tutarlı** olmasını sağlar:

*“İstanbul’a dönüşümüzde yanbaşımızda bir ev yapıldığını görünce çok sevinmişim. Bu sefer de **tatil aylarımı** duvarcı ustalarına ve marangozlara yardımla geçirmeye başladım. Ne ev halkının azarları, ne ustaların kovalaması kâr etmedi. O kadar ki ev **bittiği zaman** İhsan’ın babası Ulvi Bey bana yepyeni bir marangoz takımı hediye etmişti.”* (A.H. Tanpınar, Sahnenin Dışındakiler, S.24.)

Bu paragrafta olan bitenleri anlamamız için onların zaman içinde gelişen ve ard arda gelen olgular olduğunu kavramamız yetmektedir: Bunun için koyu harflerle yazılmış olan zaman belirtilerine dikkat etmemiz yetmiştir.

Bazen metnin tutarlılığını sadece mantık bağlaçları sağlar:

*“Sabiha’nın böyle şeylerle uğraşması benim de hoşuma gidiyordu. **Bu yüzden** belki onu daha ziyade seviyordum. Hayatımın tek mihveri o idi. **Fakat** yine bu meseleler yüzünden aramızdaki mesafenin açıldığını duyuyordum. Günden güne istekleri değişiyor, hayatımızı küçük ve mânasız buluyor, onun çerçevelerinden fırlamaya çalışıyordu.”* (A.H. Tanpınar, Sahnenin Dışındakiler, S.64.)

Paragraftaki “bu yüzden” ve “fakat” bağlaçları kurulan ilişkinin belirtileridir. Birinci bağlaç, iki olgu arasında sebep-sonuç ilişkisi kuruyor, ikinci bağlaç ise karşıt bir sonucu ifade ediyor. Böylece aynı olgunun farklı iki yönü açıklanıyor. Bundan dolayı bu paragraf bir “açıklama metni”dir.

Sözün mantığını gösteren belirtiler:

Bunlar, olgularla ilgilidir, olaylarla ilgili değildir, doğrudan anlatım ile ilgilidir, metnin kendi içindeki hareketlilikle ilişkilidir. Anlatımda bu hareketlilik, geçiş kelimeleri yahut cümleleriyle sağlanır. Metinde “**ayrıca, hatırlayalım ki, nihayet, unutmayalım ki, sonuç olarak**” gibi ifadelerle cümle ve paragrafların birbirine bağlandığı görülür. Bunlar sözün mantığına aittir, yani bu ifadeler konuya ait değildir, basitçe söyleyecek olursak yazarın okuyucuya yönelmiş ikazlarıdır, seslenmeleridir.

3) SÖZCELEME ANININ ÇÖZÜMLENMESİ

Okumak, tek başımıza gerçekleştirdiğimiz bir iş gibi görünse de aslında, temel nitelikleri düşünülürse günlük konuşmalarımız gibi, yazarla karşılıklı bir konuşmadır.

Bir metni yazan da, okuyan da farkında olsun olmasın, yazma ve okuma anında, günlük hayattaki karşılıklı konuşma tecrübelerinden yola çıkar ve onu taklid eder. Yazar, karşısında bir dinleyen varmış gibi yazar, okuyucu da kendisine birşeyler söyleniyormuş gibi okur. Okuma ve yazma, konuşma anının (enonciation) taklididir.

Ancak karşılıklı konuşma, gerçek hayatın içindedir, buna karşılık okuma, gerçek hayatın içinde olmasına rağmen daha önce yaşanmış bir hayat sahnesinin bir fotoğrafı gibidir: **Bir fotoğraf gibi, onu da yorumlamamız gerekir. Fotoğrafta, birisinin eli, bir ağaçtan büyük görünebilir. Biz biliriz ki bu fotoğrafın bize oynadığı bir oyundur.** Onların gerçek boyutlarını, biz tecrübemizle tahmin ederiz, fotoğrafta gördüğümüz her şeyi yorumlamamız sayesinde kavrarız. **Okuma da sözün ait olduğu gerçek sahneyi kavrayabilmemiz için bir yorum gerektirir.** Kısaca söyleyecek olursak, söyleneni daha iyi anlamak için okurken metnin taklit ettiği “gerçek konuşma” anına gitmemiz, o anı mümkün olduğunca doğru gözümüzde canlandırmamız, konuşmanın gerçekleşme şartlarını anlamamız gerekir.

Karşılıklı bir sohbet anında söylenenleri anlamak, bir metni anlamaktan daha kolaydır. Çünkü kimin konuştuğunu, kime söylediğini, ne zaman ve nerede söylediğini, niçin söylediğini biliriz. Sohbet anında birisi “dün” dediyse bunun bir gün öncesi olduğundan şüphe etmeyiz. Ama bir metinde “dün” sözüyle on yıl önceki bir gün ifade edilebilir. Bundan dolayı bir metni okurken: **“kim söylüyor, kime söylüyor, nerede söylüyor, ne zaman söylüyor, niçin söylüyor”** sorularını sormamız ve bu sorulara cevap bulmamız gerekmektedir. Bu sorular “gerçek konuşma”nın yani “sözceleme anı”nın hangi şartlar altında yapıldığını anlamamızı sağlar. Böylece metni katıldığımız gerçek bir sohbeti anladığımız gibi kolaylıkla anlarız. Bu sorular, bizim metni üretiliş şartları ve bağlamı içinde kavramamıza yardımcı olur.

Metni anlamak için yapacağımız ilk işlerden birisi, yazarın niyetini kavramaya çalışmaktır. Yazarın maksadı nedir? Bunu bir cümle ile tespit etmemiz gerekir. Bu, metnin anlamı üzerinde kurduğumuz ilk hipotezdir. Buna metnin toplu anlamı (global) diyebiliriz. Metindeki fikirler, bu yönetici fikre bağlı olarak geliştirilmiştir.

Okuduğumuz bir yazıyı anlamamızın en kolay yolu, onu doğru şartları içinde kavramaya çalışmaktır. Bir yazının “sözceleme anı”nı kavramak istiyorsak şu üç işlemi yapınız:

- 1) Metni bağlamı içinde kavrayınız.
- 2) Yazarın bakış açısını kavrayınız
- 3) Okuyucuya olan hitaplara ve yönelmelere dikkat ediniz.

Şimdi bunları açıklayalım:

Metni bağlamı içinde kavrayınız:

Metni kimin yazdığını, nerede, ne zaman, niçin yazdığını, eserin nerede, hangi amaçla basıldığını, devrin şartlarını vb. bilmek çok zaman metni doğru anlamak için, doğru değerlendirmek için zorunludur. Bunlar bize metni anlamamızda kıymetli ip uçları sunarlar.

Yazarın bakış açısını kavrayınız:

Bir **bakış açısı**, bir konu karşısında belirlenen tutumdur. Bu tutumu belirleyen ise tarihî, coğrafi, sosyal ve ferdi şartlardır. Bu şartlar yazarın değer yargıları ve duygularını, dolayısıyla bakış açısını da belirler.

Yazar amaçlarına göre bir olguyu farklı yönlerden aydınlatmak için metinde değişik bakış açılarından yararlanabilir:

- Yazar kendi görüşlerini ifade edebilir. Bu durumda kişisel bakış açısı doğrudan anlatılmış olur.

- Yazar tersine tarafsız kalmayı tercih edebilir, bu durumda eserdeki şahısları konuşturacaktır, kişisel görüşlerini açıklamayacaktır. Eserdeki şahısların bakış açılarını yazar, ya özet halinde anlatır ya da doğrudan kahramanlarını konuşturur. Bu durumda bakış açısı konuşan kahramana aittir.

Metin tiplerine göre bakış açısının kullanımı değişir. **Bilgi verici** metinler nesnel bilgiler vermeyi amaç edindiğinden hiçbir bakış açısı belirtisi göstermezler. Buna karşılık açıklayıcı metinlerde, ispatlama metinlerinde, ifade etme metinlerinde bakış açısı önemli bir unsurdur.

Okuyucu, metinde bakış açısını birçok belirtiden anlayabilir: Alıntı sözler, atıflar, özel isimler, 1. şahıs yahut 3. şahıs kullanımı, duygu ve hüküm bildiren cümleler bakış açısının ipuçlarını verirler.

Okuyucuya olan hitaplar:

Yazar, metinde okuyucuyla değişik biçimlerde seslenebilir, ilişki kurabilir. Meselâ, okuyucuya 2. şahıs olarak seslenebilir, okuyucuyu da içine alan “bizler” gibi ifadeler kullanabilir, okuyucuya bir soru yöneltebilir, okuyucuya sorduğu soruyu kendisi cevaplandırabilir, ayrıca emir ve dilek kiplerini kullanarak okuyucuyla ilişki kurabilir.

4) ÇÖZÜMLEMEDEN SENTEZE:

Sözceleme çözümlemesi, okuyucuya metnin başlıca niteliklerini, yazarı ve bakış açısını kavrama imkânı verir. Okuyucu, bu çözümlemeden elde ettiği veriler ışığında **yazarın niyetini** kavrar. Yazarın niyetini tespit ederken metinden çıkardığımız bağlamla ilgili bilgilerden yararlanabiliriz. Önceden bulduğumuz **ana fikri**, yazarın **niyeti** ve **bakış açısını** tespit ettikten sonra bu yeni bilgilere göre düzeltilmeli, gözden geçirmeliyiz. Yine bu bilgilere göre metnin **toplu anlamı** konusunda kurduğumuz **hipotezi** gözden geçirmeli, gerekiyorsa değiştirmeliyiz.

Yukarıdaki araştırmalardan sonra elde edilmiş bütün bilgilerin anlamlı bir bütün haline getirilmesi aşamasına sentez aşaması diyoruz. Senteze ulaşılırken görsel bir **şemadan** yararlanılarak fikirlerin gelişimi gösterilebilir. Bu şema yapılırken hipotezden değil, toplu anlamın ifade edildiği bir cümleden hareket edilmelidir.

Şemada üç şey bulunmalıdır:

- **Problem ve verilen cevap**
- **Kurulan bağlar**
- **Yazarın temel fikirleri**

Şemada temel fikirler arasındaki bütünlük ve karşıtlık ilişkileri gösterilmelidir.

Şemayı yaparken boş bir kağıt almalı en üste yönlendirici fikri bir soru cümlesi halinde yazmalıdır. Kağıdın altına da verilen cevap yazılmalıdır. (İncelenen yazı bir hikaye ise yukarıya başlangıç halini, aşağıya sonuç halini yazmalıdır.) Sonra ikisinin arasına “soru”dan “cevap”a ulaşıncaya kadar **kurulan bağlar** maddeler halinde sıralanmalıdır. Kurulan bağlar, ulaşılan sonuca götüren adımlar niteliğinde olmalıdır. Nihayet bu bağlara ait olan yani bu bağlardan sonra ifade edilmiş olan her bir temel fikir tek tek karşılıklarına yazılmalıdır. Eğer bakış açıları değişiyorsa fikirlerin yanında bu bakış açıları da gösterilmelidir. Bu şema, metni bütünlüğü içinde ve doğru bir şekilde kavramamızı sağlayacaktır.